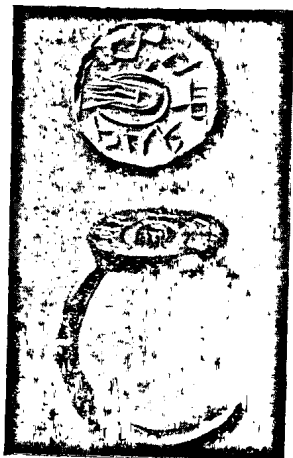

բուս այդ ուխտաւորներու մէջ գտնուած են նաեւ հայազգի բարեպաշտներ և վանականներ: Է. դարէն յետոյ դժբախտաբար Նուսար հետզհետէ կը նսեմանայ իսլամական ազդեցութեան տակ և 634էն յետոյ ամպշահալով՝ կ'աւերականանայ:

13^{րդ} դարու խեցեղէն ամաններու ներկայութիւնը աւերականներուն մէջ ցոյց կու տայ թէ այդ թուականներուն տակաւին, բնակչութիւն կար Նուսարի մէջ: Անցեալ դարուն, 1870ին, երբ E. H. Palmes և C. F. Tyrwhitt Drake կ'այցեչեն քաղաքը աւերակացած և ամայացած կը գտնեն զայն թէ և ոչ այնչափ որչափ այսօր:

Այս պատմական տուեալները հետաքրքրութեամբ կը չըմպատեն մեր մատանին, որ ինքնին ինչպէս կը տեսնուի, հնութեան դրոշմ կը կրէ արդէն: Վրայի բոլորակին վրայ փորագրուած կը գտնենք մօրուսաւոր, կնդուզով ծածկուած և լուսապսակ գլուխ մը և անոր շուրջ ԲԱԲԳԵՆ անուան:

Ո՞ր կընայ ըլլալ այս լուսապսակ «Բարգեն»ը: Ս. Սարգսի արձանագրութեանց թուականներուն նայելով կարելի՞ է ըսել Բարգեն կաթողիկոս: Ի՞նչ գործ ունէր անոր մատանին կամ աւելի ուշիդ կնիքը եւ-Ձ դարու անապատի Ս. Սարգսին մէջ, կը սպասենք լուսաբանութեան:

Կ. Բ.

ՊԵՏՄԵԿԵՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐԴ

ԿՈՌԻԿՈՍ

Ա. — Գաւառը. Բ. — Քաղաքին դիրքը. Գ. — Քաղաքին անունը. Դ. — Քաղաքին եկեղեցիները. Ե. — Քաղաքին գերեզմանը. Զ. — Մասնաւորներ. Է. — Քաղաքին բերդերը. Ը. — Բերդացի իշխանները. Թ. — Պատմութիւնը:

Ա. — Գաւառը. Կորիկոս կը գտնուի Կիրիկիոյ միջին կամ Տարսոնեան ծովափունքի Վարչաք գաւառին մէջ, Միջերկրական ծովու արեւելեան աւազանի արեւմտեայ, Սեւեհիպէն (Սիւլֆիքէ) 45 քմ. դէպի հարաւ-արեւելք, երբեմն ծովանիստ կարեւոր բերդաքաղաք, այժմ ամբողջովին աւերակ, անկենդան ու ամառի Գաւառս ծովափերէն անձուկ սահմանով, կը ներկայացնէ Կալիւկապոս և Կիւլչոնո գետակներու հովիտը, արեւմուտքէն արեւելք իբր քառասուն մղոն երկարութեամբ, իսկ լեռնաց գագաթներէն մինչև ծով 25 մղոն լայնութեամբ: Վարչաք գաւառին բարձրաբերձ լեռները երկրին կ'ընծայեն բաւական թիւով գետակներ ու վտակներ՝ որոնց գլխաւորն է Լամոս, որուն անունով գաւառին մէկ ամսը կոչուած էր Լամոսեան: Հայր Ալիշան նկատելով որ գաւառի բովանդակ տարածութիւնը մեր նախնիքներէն առանձին անունով մը կոչուած է, հետեւելով Ժե. դարուն Կիրիկիա այցելող Ֆրանսացի Պերդրանտոն ուղեւորի ծանօթութեանց, որով կը գրէր թէ Գարամանի անապատները կ'իշխէին նմանապէս Տարսոնէն մինչև Կորիկոս երկարող և մինչև Զաբարի (Zabari, Զեփիւլոմ) նաւահանգիստը հասնող և Զարսաց կոչուող երկրին, կը հետեցնէ որ ուղեգիրը կ'ուզէր Վարսագ ըսել ու գրել, վասնզի ցարդ այդ կոչմանը լեռները Վարսագ կամ Վարսագ Տաղը կը կոչուին, թերևս գոյութեամբ այդ լեռները:

(*) Տես Ամանիո Ա. Զօպանեանի՝ Բարդ, 1939, Ժ.դ արիքի 3, էջ 11:

բուն վրայ յովազներու: Անգղիացի ճանապարհորդ Hamilton այդ կողմերը այցելած ատեն գաւառին բնիկները իրեն բերել են նոր զարնուած յովազի մը խորթը: Սիլիանի վարդապետ տկար է. նախ որ Կիրիկիան մեր ազգային շրջանի ընդարձակ մատնագրուած թեան մէջ չենք հանդիպիր և կարելի ալ չէր հանդիպիլ նման օտար անունի մը և թէ յետին դարու պատահական անուն մը ներելի չէ ընդհանրացնել զինուորական, կրօնական, առեւտրական և մատենագրական մեծ ու պատմական արժէք ունեցող գաւառի մը, որպիսին է Կոռիկոսի շրջանը: Կոռիկոս՝ իբր զինուորական, ռազմագիտական և միտրապոլտական կեդրոն, արգար ու բնական պիտի ըլլար իր իսկ անունովը կոչել ամբողջ գաւառը, հոգ չէ թէ Պոպականա և Սանվելիա կամ Սեւիլա բերդերն ալ, իբր երկրորդական մարզեր, գտնուած ըլլան նոյն գաւառին մէջ: Լէնկթիմուրի արշաւանքէն շատ յետոյ, Թաթարներ կը տիրեն գաւառին և իրենց պէկերէն մին՝ Օյուզ՝ լեռներու մէջ դարանկալ, յանկարծակի կը յարձակի (1470-71) Օսմանցւոց բանակին վրայ և թուրք զօրաց կէսը կոտորելով կը փախցնէ Մուհամմէտ փաշա մեծ վէզիրը:

Բացի Կալիկազնոս գետակէն՝ որ աւելի Սեւեւկիս գաւառի յատուկ է, Կոռիկոս գաւառին միծաղոյն գետն է, ինչպէս տեսնեք, Լամոս, 15-20 մղոն երկարութեամբ, որմէ դուրս գրեթէ այլ գետակ կամ վտակ նշանակուած չենք տեսներ Կիրիկիան աշխարհացոյց քարտէսներու վրայ, ի բաց առեալ փոքր ձորակ մը՝ Թաքլը-Սու, որ քարաժայռերով գողացեալ ձկնաշատ խորշի մը մէջ ծով կը թափի, անցնելով հովանազարդ ծառատաններէ: Այս ձորակին ակը կը գտնուի ժայռի մը մէջ, որուն հիւսիսային-արեւելեան կողմը կը տեսնուին քառակուսի շէնքի մը կիսաքանդ երկու պատերը, որոնցմէ զատ գաւառին ծովափնայ շրջանին մէջ կը գտնուին յիշատակութեան արժանի մէկէ աւելի պատմական վանքեր ու մանաւանդ բերդեր: Վիզտոր Լանկուա կը կարծէ որ յիշեալ անշաղբիւրը համաւաւոր հանճարատունը Նուսն (Νούς)ն է: Ծովեկերքէն փարսախ մը հեռւորութեամբ գէպի արեւմուտք կը գտնուի Փերչէմպէ գիւղաւանը և կը թուի հիներուն Պեկիլի կոչուած վայրը եղած ըլլալ, Ուշլի

Πέτρον, թէ և ուրիշներ այլ վայր ցոյց կուտան, Փերչէմպէն նկատելով նախկին Calo-Coracesiumը, ուր կը տեսնուին թէ և ո՛չ շատ հին՝ բայց այնու հանդերք մեծ քաղաքի մը և Դ. դարու յատուկ աւերակներ: Բացի Կոռիկոս բերդաքաղաքէն, ինչպէս տեսնեք, համանուն գաւառին մէջ էին նոյնպէս Պոպականա ամուր բերդը, ինչպէս նաև Սեւիլա՝ որոնց մասին առանձինն պիտի խօսինք: Կոռիկոսի գաւառը կ'արտադրէ առատ արմտիք, բամպակ և արջառ, մասնաւորաբար եղ և աղնիւ ձի: Կիրման բարբխառն է և ունի ամէն տեսակի համեղ և առատ պտուղ, Գաւառին մէջ ատենօք կը մշակուէր քրքումը՝ որուն տունկերը ցարդ կ'երեւան հոս ու հոն: Մօտակայ թիւրքմէները այս տունկերէն կը քաղէին քրքումը և Սիլիֆքէ կը տանէին ծախելու համար:

Բ. — Քաղաքին դիրքը. Երեւն բազմամարդ և ա՛յնքան ծաղկեալ՝ իսկ ներկայիս աւերակոյտ մը միայն ներկայացնող ու ցանցառ բնակչութեամբ Այսոս նաւահանգիստէն սկսեալ Միջերկրական ծովուն երկարութեամբ ու իր արեւմտեան ուղղուած թեան վրայ մինչև Ատալիոյ ծոցը, ծովեկերքը կը ոտանայ բնորոշ կերպարանք մը, իբր Կիրիկեան ծովեկերքի ամէնէն յատկանշական գիծերէն մին՝ որոնք ա՛յնքան սղդած ըլլան բնակչած նկարագրին և ասոնց պատմական ճակատագիրներուն վրայ: Այս ծովախորշը երբեք կորստուած չէ լայն և խորունկ բացուածքներով, որոնք կարենային ապահով և յարմար ապաստարաններ ընծայել նաւերու, ինչպէս բուն ծովեկերքը՝ զոր Իւրոնտիզի և Եղէական ծովու գաղջ ու կապտորակ ալիքները կը թրջեն ու երբ նոյն ծովեկերքը, իր երկարութեան վրայ զարդարուած էր ա՛յնքան բազմաթիւ քաղաքներով, բոլորն ալ յունական և որոնց իւրաքանչիւրը հպարտ էր իր յունահռոմէական փարթամութեամբն ու բարձր քաղաքակրթութեամբը: Ինչպէս Փոքր Ասիոյ կամ Անատոլիոյ ամբողջ հարաւային ծովեկերքը, նմանապէս Սեւեւեան այս ծովախորշը, նպաստաւոր չէ եղած երբեք ծովային յարաբերութեանց զարգացման: Կիրիկիան կամ հայկական ծովափը կը ներկայացնէ Փոքր Ասիոյ ցամաքակղզիին միւս երկու ծովեկերքներուն՝ Եգէականի և Սեւ ծովու միջին կերպարան:

քը: Առաջին ակնարկով թէև կը կարծուի որ ան յարմար ծովախորշ մըն է ծովահնանութեան և մօտիկ նաւահանգիստներու հետ յարաբերութեան (cabotage), բայց յայտնի է որ ան չափազանց անատակ է զինուորական կամ առևտրական ընդարձակ նաւակայք մը դառնալու: Ալեքսանտրէթի ծոցը ցամաքին մէջ թափանցած ըլլալուն շնորհապատուած է լեռնագօտիով մը՝ զոր մասը չլցիլ կամ դառնալով անցնիլ պէտք է՝ մտնելու համար Փոքր Ասիոյ ներքին գաւառներուն մէջ, ինչ որ մեծ դժուարութիւն է առևտրական ներքին փոխանակութեան համար: Հողագրական այս պայմանները ցոյց կու տան որ կիլիկեան ծովախորշի այս կէտին վրայ առևտրական ներքին հաղորդակցութիւնները, զոր օրինակ դէպի Հալէպ, փոքր կարաւաններով միայն կը կատարուէին: Ու եթէ հակառակ այս բնական արգելքին, առևտուրը Միջին դարու ընթացքին անհամեմատ ընդարձակութիւն մը ստացաւ նոյն այս ծովախորշին մէջ, ասիկա կրնար հետեւանք եղած ըլլալ միայն քաղաքական ա՛յն վիճակին՝ ուր կը գտնուէր այն աստիճանի Մերձաւոր Արեւելքը, ինչպէս նաև լատիներու ներկայութեանը իրարոսի և Սուրիոյ մէջ: Մեկարսի հրոսանդանին (Գարա-Թաշ Պրուն) արեւմտեան կողմը կիլիկեան ծովեզերքը շնորհմը մը կը զօժէ որ կը ձևացնէ Պոպոնոպոլսոյ ծոցը և որ իր տարածութեամբ նոյնիսկ ու նուազ հակումովը, կը գտնուի հարաւային հովերու ազդեցութեանց և ասոնց յարուցած փոթորկոտ ալիքներու սպառնալիքին դէմ: Հնութեան մէջ կիլիկիոյ մեծագոյն շուկան եղող Տարսուս եզերուած էր ընդարձակ ու ծանծաղ լճակով մը՝ ուր կը թափէր Կիւզնոս գետը և որ կը բացուէր ծովուն վրայ: Ասիկա իր նաւահանգիստն էր, հիներու Ռեկիան, Անքիալէի արեւելեան կողմը՝ որուն շուրջը կը բարձրանային քաղաքին զինարանները: Այս աւազանը հակառակ անոր որ տեւականօրէն հողով ու աւազով կը լեցուէր ու յատկան ալ միշտ կը բարձրանար Կիւզնոսի գետաբերան տեղափոխելու աստիճան, պարզ ակնարկով մը բաւական եղաւ գիտելու որ ան երբեք ի վիճակի չեղաւ նոյնիսկ փոքրիկ նաւատորմ մը պատսպարելու և դառնալու փոքր ի շատէ կարևոր նաւակայք մը:

Ան այս ծոցին հանդիպակաց կողմն էր որ կը գտնուէր զինուորական առաջնակարգ կարեւորութիւն ունեցող Կոռիկոսը, Կալիւկազնոս և Համոս գետակներուն միջև, իբր նաւակայք շատ փոքր՝ բայց շատ բանուկ նաւահանգիստ մը, ա՛յն շրջանին մասնաւանդ՝ երբ ան կը պատկանէր կիլիկեան մեր իշխանութեան և որ կը ծառայէր գրեթէ իբր միակ նաւահանգիստ Կիպրոս անցնելու և իբր առևտրական կայան՝ քոչ կղզին ապրանք փոխադրելու եւ փոխադրաձաքար: Մինչև Ալայա հասնող ծովեզերքը եզերուած էր Տաւրոսեան լեռնաշղթայի մասնակի ճիւղաւորումներովը, յաճախ հոս ու հոն կըտրատուած դէպի ծով հաղող նեղ և խոր հովաքներով և ուրիշ կը հոսէին անխափան և բուռն ընթացքով գետակները: Այս փոքրիկ խորշերը, ինչպէս տեսանք, կը ծառայէին որքան իբր նաւակայք, նոյնքան ալ իբր հաշուետուն քրիստոնեայ և իսլամ վաճառականներուն: Այս ամբացեալ նաւահանգիստը ծովի կողմէն պաշտպանուած էր երկու բերդերով, կիսովին բնական ու շինուածոյ, որոնց աւերակները կը մնան ցարդ: Այս բերդերէն մին կը գտնուէր ցամաքին վրայ, իսկ միւսը՝ ծովեզերքի մօտը գտնուող կղզեակ Ժայռի մը վրայ, Աքիա բերդաքաղաքի նմանողութեամբ, վերջինս շատ աւելի փոքր ու աննշան ի հարկէ:

Կոռիկոսի կամ Բուրքո կղզին ո՛չ մէկ ծովային կամ զինուորական քարտեզի վրայ նշանակուած կը գտնուի, մինչև որ անգլիացի ծովակալ Beaufort ու Kiepert մատնանշեցին զայն: Ծամաքին ու փոքր ծովախորշին հանդէպ կղզեակին դիրքը այնպէս մըն է որ բացէն անցնող նաւ մը և կամ ծովեզերքէն դէպի բաց ծովը հեռացող այնպէս կը կարծէ որ ծովային ու ցամաքային բերդերը մէկ են ու կղզեակն ալ շատ փոքր հողի շերտ մը՝ դէպի ծով երկարած: Բոլոր այն ջրագրագետները որոնք շատ անգամներ խորաչափած են Գարամանի նախկին էմիրութեան ծովեզերքները, նկատի չեն առած այս կէտը և ծովակալ Պոֆորթ է որ առաջին անգամ ըլլալով լրացուցած է քարտեզագրական այս թերին: Ու շատ բնական էր որ բազմաթիւ նաւաբեկութիւններ պատահէին այս վտանգաւոր ծովեզերքի մասին տիրող տգիտութիւնէն: Նաեւ՝ կարծեմով որ կարելի է մտնել կղզեակին

եւ ծովեզերքին կազմած նաւահանգիստը հետզհետէ սաստկացող փոթորիկի ժամանակ, կուգային խորտակուելու խարակնեւուն գէմ՝ որոնք բերդը ամէն կողմէ կը շրջապատէին:

Կոռիկոսէն մէկ քանի ժամ գէպի հիւսիս-արեւելք ծառագարդ ձորակ մը կայ՝ որուն երկայնքէն կ'անցնի ամառը չորացած հեղեղ մը և որ ձիւնհալի ժամանակ գետի մը կիրպարանք կ'առնէ, իր լայնութեամբն ու արագ ընթացքովը: Այս պատճառաւ ալ կոչուած է Տէլի Սու՝ որ սակայն չի յիշուիր երբեք ո՛չ մէկ քարտէսի և աշխարհագրութեան գիրքի մէջ: Լանկուա նոյն այս լուրին ժայռուտ հողամասերէն անցնել կը օտիպուի, կածանի մը հետքերուն վրայէն անցնելու համար հովիտ մը՝ որ կը վերջանայ երրորդական շրջանի (miocene) յատուկ կրաքարային երկու հսկայ գանգուածներու հիւսիսակողմը, խարխախէն բաժնուած իսկ զագաթէն ալ միացած սուր անկիւն մը և կամար մը ձևացնելով: Մուտքը բոցոյ ծառերու մէջէն ներս թափանցող արեւի ճառագայթներով տարօրէն լուսաւորուած խոր և խոնաւ քարայր մը տեսակ մը հրաշագործ քարանձաւ կը ներկայացնէ, ինչպէս որ նախնիք սովոր էին կոչելու և ուր գերբնական յափշտակութենէ մը և մարգարէական զառանցանքէ բռնուած մարդիկ պատգամներ կ'արձակէին: Այս քարանձաւին մէջ է լնացած աղի լուր մը, որ մասնաւորաբար ձիւնհալի ժամանակ կը յորդի և կ'որգացաւորէ շրջակայքի անտառի մը տպաւորութիւնը: Թողող յորգառաւ բուսականութիւնը: Ուռն գիտնական հնախոյզ Ձիւհաբէյի քարանձաւին երկարութիւնը գտած է 271 մետր, իսկ բարձրութիւնը՝ 30:

Գ. — Քաղաքին անունը. Պողոմէոս, Բուքոնիոս, Մելա և Պլինիոս կը յիշեն այս անունանի նաւակայքը: Յոյն և լատին աշխարհագիրներ քաղաքիս անունը *Κόρυκος*, Corycus կը գրէին. իսկ Միջին դարու պատմագիրները Կոռիկոսի տունին *Curcum*, *Cur-tum*, *Curta*, *Le Courc*, *Le Court* անունները, կարճ իմաստով, իբր կիլիկիայէն Կիպրոս անցնելու ամէնէն կարճ ճամբան: Արաբ պատմագիրներու թարգմանիչներ յաճախ բառս կարկացած են *Cirrus*, *թիրես* այն մտածումով՝ որ արաբ աշխարհագիրներու *Cirrhuse* նոյնը եղած ըլլար *Cyrrhus*ին, իբր

գլխաւոր քաղաքը Հիւսիսային Սուրիոյ *Cyrrhestique*ին: Յայտնի է որ Կոռիկոս անունը բոլորովին յունական է, ինչ որ կը հաստատէ որ քաղաքը շինուած է Յունաստանէն հոն հասած գաղութէ մը: Արդարեւ Յունաստանի մէջ այս անունով քաղաք մըն ալ կը գտնուէր, Դիդիկիս քաղաքէն քիչ մը հեռու: Անցեալի պատմութեան մէջ, ինչպէս Յունաստանի, այնպէս ալ Փոքր Ասիոյ մէջ կը հանդիպինք Կոռիկոս անունով բազմաթիւ վայրերու, զոր օրինակ քաղաքներու, կիրճերու ևն.: Կոռիկոս անունը կը թուի եկած ըլլալ, դատած՝ անունիս արտաքին երևոյթէն, յունարէն «կոռիկոս» բառէն, որ կը նշանակէ կաշիէ պարկ, հովիտ, տեսակ մը նաւ, ժամակ մը կամ խեցեմօթ, ուռուցիկ ձեւով ամէն տեսակ ւռարկայ՝ որոնք կրնան բաղդատուիլ լեռներու, ժայռերու և անձաւներու անուններուն հետ: Միջոց մը այնպէս կարծուեցաւ որ Կոռիկոս իր անունը կրնար առած ըլլալ «քրաքոս» = քրքում բառէն. և արդարեւ գիտենք որ քաղաքին շրջապատը կ'արտադրէ կիլիկիոյ ամենալատիքը բրքումը (*safran*, «գաֆուր»): Եւ սակայն գիտնէի է որ «քրաքոս» բոլորովին տարբեր արմատէ մը յառաջ եկած է: Կոռիկոս բերդաքաղաքին անունը ամբողջ Միջին դարու ընթացքին փոփոխութեանք ենթարկուեցաւ և իւրաքանչիւր հեղինակ փոխք այս քաղաքին սկզբնական անունը: Այսպէս, Սալակրաց լատին քրոնիկագիրները զայն կը կոչեն, ինչպէս տեսանք, *Corycus*, *Curco*, *Curc*. Փրանսացիները և մասնաւորապէս Կիյոմտը Մաշօ զայն կը կոչեն *մերթե* *Le Court*, *մերթ* ալ *Le Courc*: Ընդհակառակ տրեւելքցիներ ճշգրտօրէն պահած են քաղաքիս սկզբնական ձեւը, ինչպէս որ կը տեսնենք ասորիքէն մատենագրութեան մէջ՝ *Kourikous*, Հայ մատենագրութեան մէջ, սկիզբէն ի վեր, Կոռիկոս անունը ֆեաց անփոփոխ:

Գ. — Քաղաքին եկեղեցիները. Յայտնի է որ նախաքրիստոնէական շրջանին իսկ Կոռիկոս եղած է բաւական բաժնուկ նաւակայք մը, վասն զի գոհ մինչև ցայսօր Շէլքաճը կոչուած ձորքը բարձունքի մը վրայ կը գտնուի քարայր մը, ներք կիսաբալդ, հաւանաբար կոատուէ մը՝ որուն շուրջը կը տեսնուէն բազիլիկներու յատուկ քանդակներ

ԼԵՁՈՒՄԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅ(*)

և մահը խորհրդանշող նշաններ, հաւանաբար հետազային իբր գերեզման կամ ուխտասեղի ծառայող: Տեղւոյն ուղղաբերձ ժայռերու կոչկոռները բոլորովին դժուարացուցած են ճամբան, բայց գէպի բազին հանող աօտխաններուն քարակտուրները կ'երեսան ցարդ: Քարայրներէն մէկուն մուտքէն քիչ մը հեռուն կը տեսնուի ներկայիս մզկիթի վերածուած փոքրիկ եկեղեցի մը, բիւզանդական որմանկարներով ուր կը մըտնեն նեղ փողանցքէ կամ երկար խողովէ մը և որ հոն բանակող թիւրքմէններուն կենդանեաց իբր փարախ ծառայած է: Կոռկոս, ինչպէս տեսանք, բիւզանդական տիրապետութեան ժամանակ Արեւելեան Միջերկրականի ափանց վրայ կարեւոր բերդաքաղաք ու առևտրական և զինուորական նաւահանգիստ էր: Հաւանաբար Ձ. դարէն սկսեալ, իբր մետրապոլիտական կեդրոն ան ենթարկուած միաց Տարսուսի թիմին և իբր այդ ունեցաւ պազիլիք և բազմաթիւ այլ եկեղեցիներ ու վանքեր, քաղաքին ներսն ու շրջակաները, որոնցմէ ոմանց հետքերն ու աւերակները կը մնան դեռ այժմ: Այսպէս քարադամբաներով եկերուած լայն ճամբուն վերջաւորութեանը վրայ տեսնուող եկեղեցին, գէթ իր աւերակներէն դատելով, կը թուի բաւական մեծ եղած ըլլալ, հաստահիմն կառուցուած քով ու զարդարուած մարմարեայ հաստ սիւներով և գեղեցիկ քանդակներով, իբր միացորդները վայելուչ ճարտարապետութեան մը: Վիզոտու Լանկուա կը յիշէ որ ցամաքային բերդին մէջ տեսած է երեք մատուռներ: Ասոնց մեծագոյնին մէջ նշմարած է սրբոց նկարէն պատկերներ և պատերուն, սիւներուն, կամարներուն ինչպէս նաև ձեղունին վրայ զարդեր: Այսօր իսկ սոյն մատրան խորանն ու մկրտութեան առաջանը որոշակի կ'երեւին: Միւս երկու մատուռները բոլորովին լեցուած են փլածոններով: Թէ՛ այս և թէ՛ ծովային բերդին եկեղեցիները ծառայած են հայկական պաշտամունքի:

Քրգմ.

ԱՐՏԱՒԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Դարձակէ՛ 1)

Անկարելի էր որ այս բոլոր թարգմանական գրուածքները և այլն առանց ազդեցութեան միային հայերէնի վրայ. և մենք տեսնում ենք՝ որ եթէ Ը—Ժ դարերին հայ գրական գործերի մէջ գրեթէ չկան արաբերէն բառեր, ընդհակառակը աւելի ուշ, ԺԱ — ԺԲ դարերում գրուած աշխատութիւններին մէջ՝ նրանց թիւը հասնում է հարիւրներին: Յատկապէս բժշկութեան լեզուն, նրա հետ անբաժան հասկանալով նաև բուսաբանական, լեզուն, զուտ արաբերէն էր: Հայերէն բժշկական գրուածքներին մէջ յաճախ ամենահասարակ բառերի տեղ, ինչպէս բո՛ւ, զարկեցալ և այլն, գտնում ենք նրանց արաբերէն հոմանիշը: Բժշկական գեղատոմսերը կազմուած են միշտ արաբերէն բառերով, մօտաւորապէս այնպէս՝ ինչպէս այսօր գրուած են լատիներէն բառերով: Հայերը թողել են մեզ նոյն իսկ բժշկական բառարաններ՝ արաբերէն, պարսկերէն, յուսնարէն, լատիներէն և հայերէն լեզուներով:

Մի գաղափար տալու համար այն ժամանակի հայ-արաբական բժշկական լեզուից, ստորև գնում ենք մի գեղատոմս, որ հանուած է Միսիթար բժշկի աշխատութիւնից:

«Հապ այարի՛ճ՝ որ օգտէ գլխոյն և աչացն և ոսկերացն և հանէ զաւելուածքն և զդիւճութենքն ի գլխոյն և ի յամենայն մարմնոյն: Առ հինգ աղբ հալիլէ, սապո, ըռեւանդ կարմիր վարդ, զարիկոն, թրպուտ կէս կէս դրամ. շահմ խանգալ, սակամանի, աֆթիմոն, հնդի աղ, քիթրէ, մուխլազրախ, անիսոն մի մի տանկ, պալասանի փայտ և պտուղ, ասարոն, սալիխայ, մաղտաքէ, դարխէնի, սուճպուլ, գաֆրան, օշինդր, հայքար, ջնուգքար, լազուարդ քար, սուրինճան, պուզիտան, հապնիլ, կէս կէս

(*) Շարունակութիւն՝ մեծամուկ հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Եկեղեցւոյ» գործին (Ի. Գլխով):